

สารบัญ

	หน้า
1. หลักการและเหตุผล	1
2. วัตถุประสงค์	1
3. ขอบเขตการศึกษา	1
4. เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล	2
5. เกณฑ์การประเมินผล	3
6. การวิเคราะห์ข้อมูล	4
7. ผลการศึกษาการประเมินผลการดำเนินงานของ โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554	4
8. อภิปรายผลการศึกษา	11
9. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา	16

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

1. หลักการและเหตุผล

สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยกองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน ได้ดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2553 และต่อเนื่องมาจนถึงปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 โดยให้การสนับสนุนศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการฝึกอบรมเกษตรกรบนพื้นฐานการพึ่งพาตนเอง โดยศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจะเป็นผู้กำหนดหลักสูตร เพื่อถ่ายทอดแนวคิด ประสบการณ์ และวิธีปฏิบัติตามกระบวนการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่เกษตรกรที่เข้าร่วมฝึกอบรมได้มีโอกาสเรียนรู้ และนำความรู้ แนวคิด ทักษะในการประกอบอาชีพทางการเกษตรไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศและภูมิสังคม ดังนั้น เพื่อให้ทราบถึงความพร้อมและศักยภาพของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ผลการดำเนินงานและผลกระทบที่เกิดขึ้นภายหลังการฝึกอบรมรวมทั้งปัญหา อุปสรรค ของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 เพื่อนำมาจัดทำแนวทางการพัฒนาโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน จึงมอบหมายให้มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยสำนักส่งเสริมและฝึกอบรมกำแพงแสน เป็นที่ปรึกษาทางวิชาการในการประเมินผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อศึกษาระดับความรู้ ความเข้าใจ การนำไปปฏิบัติใช้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และความพึงพอใจ รวมทั้งปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้น และข้อเสนอแนะของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านในปีงบประมาณ พ.ศ. 2554

2.2 เพื่อศึกษาผลการนำความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติใช้ รวมทั้งปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้น และข้อเสนอแนะของเกษตรกร (ปี 2550-2553) และเกษตรกรอาสา (ปี 2551-2553) ที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

2.3 เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของการดำเนินงานโครงการ ฯ ที่มีผลต่อเกษตรกรและชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ รวมทั้งปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้น และข้อเสนอแนะในการพัฒนาการดำเนินงานโครงการ ฯ

2.4 เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการปรับปรุงคุณภาพการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน คู่แนวทางการพัฒนาเพื่อขยายผลการดำเนินงานให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และเป็นรูปธรรมในการดำเนินงานโครงการศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้มีความยั่งยืนต่อไป

3. ขอบเขตของการศึกษา

3.1 การศึกษาระดับความรู้ ความเข้าใจ การนำไปปฏิบัติใช้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และความพึงพอใจ รวมทั้งปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ โดยการสุ่มศูนย์เครือข่ายปราชญ์

ชาวบ้าน จำนวน 50 ศูนย์ จากจำนวน 151 ศูนย์ ที่เข้าร่วมโครงการในปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 (ในระหว่าง การดำเนินงาน มี 1 ศูนย์ที่ขอยุติการเข้าร่วมโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านในปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 ดังนั้น จึงต้องสุ่มตัวอย่างจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 150 ศูนย์) และทำการสุ่ม ตัวอย่างเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมในปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 จาก 50 ศูนย์ดังกล่าวด้วยวิธีการสุ่ม อย่างกระจายใน 4 ภูมิภาค ตามสัดส่วนที่เหมาะสม จำนวน 387 ราย

3.2 ศึกษาผลการนำความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติใช้ รวมทั้ง ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะของเกษตรกร (ปี พ.ศ. 2550-2553) และเกษตรกรอาสา (ปี พ.ศ. 2551-2553) โดย

3.2.1 ศึกษาและประเมินผลเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2553 โดยการสุ่มตัวอย่างศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 32 ศูนย์ (จาก 50 ศูนย์ในข้อ 3.1) และสุ่มตัวอย่างเพิ่ม อีกจำนวน 8 ศูนย์ จากศูนย์ที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2554 รวมเป็นศูนย์ตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาทั้งสิ้น 40 ศูนย์ และทำการสุ่มตัวอย่างเกษตรกร ที่ผ่านการฝึกอบรมจาก 40 ศูนย์ดังกล่าวด้วยวิธีการสุ่มอย่างกระจายใน 4 ภูมิภาค ตามสัดส่วนที่เหมาะสม จำนวน 400 ราย

3.2.2 ศึกษาและประเมินผลเกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรมปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2553 โดยทำการสุ่มตัวอย่างเกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรมจาก 40 ศูนย์ (จากข้อ 3.2.1) ด้วยวิธีการสุ่ม อย่างกระจายใน 4 ภูมิภาค ตามสัดส่วนที่เหมาะสม จำนวน 378 ราย

3.3 ศึกษาถึงผลกระทบของการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีผลต่อ เกษตรกรและชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ รวมทั้งปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้น และข้อเสนอแนะในการพัฒนาการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน โดยการใช้ กระบวนการกลุ่มในการรวบรวมข้อมูลจากประชากรตัวอย่างที่สุ่มจากในพื้นที่บริเวณศูนย์เครือข่ายปราชญ์ ชาวบ้าน จำนวน 40 ศูนย์ (จากข้อ 3.2.1) เป็นเกษตรกร 10-12 ราย เกษตรกรอาสา 10-12 ราย ตัวแทนปราชญ์ ชาวบ้าน และผู้นำชุมชน 2-3 ราย รวมผู้เข้าร่วมกระบวนการกลุ่ม จำนวน 20-25 ราย/ ศูนย์

3.4 รวบรวม วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อจัดทำทสรูป และข้อเสนอแนะในการดำเนินงาน โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อนำมาจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการปรับปรุง คุณภาพการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน สู่แนวทางการพัฒนาเพื่อขยายผล การดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ และเป็น รูปธรรมในการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้มีความยั่งยืนต่อไป

4. เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลการประเมินผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่าย ปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 ประกอบด้วย

4.1 แบบสัมภาษณ์ (Interview) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นของผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีผลต่อเกษตรกรและชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะที่เกิดขึ้น

4.2 แบบสังเกต (Observation) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นของผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมจากการดำเนินงาน โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีผลต่อเกษตรกรและชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะที่เกิดขึ้น

4.3 แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2554 ในประเด็นของข้อมูลทั่วไป ความสามารถในการนำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์และปฏิบัติจริง และความพึงพอใจหลังผ่านการฝึกอบรม

4.4 แบบทดสอบ (Test) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554

4.5 การประชุมกลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นของผลกระทบจากการดำเนินงาน โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีผลต่อเกษตรกรและชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ จากผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม

5. เกณฑ์การประเมินผล

เกณฑ์การประเมินผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 ประกอบด้วยการประเมินระดับความรู้ความเข้าใจ ความสามารถในการนำความรู้ไปประยุกต์ปฏิบัติจริง และความพึงพอใจ ดังนี้

5.1 การทดสอบความรู้ความเข้าใจหลังผ่านการฝึกอบรม สามารถจำแนกได้ 2 ประเด็น คือ ความรู้ความเข้าใจหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และความรู้ความเข้าใจในวิชาชีพเฉพาะตามหลักสูตรของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งสามารถแบ่งระดับความรู้ความเข้าใจหลังผ่านการฝึกอบรมได้ 3 ระดับ คือ ระดับดี ปานกลาง ควรปรับปรุง และมีเกณฑ์คะแนนขั้นต่ำที่ ร้อยละ 60

ตารางที่ 2 เกณฑ์การให้คะแนนระดับความรู้ความเข้าใจแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (15 คะแนน)

คะแนน	ระดับ
12.01 - 15.00	คะแนน ดี
9.01 - 12.00	คะแนน ปานกลาง
0.00 - 9.00	คะแนน ควรปรับปรุง

ตารางที่ 3 เกณฑ์การให้คะแนนระดับความรู้ความเข้าใจในวิชาชีพเฉพาะ (10 คะแนน/วิชา)

คะแนน	ระดับ
8.01 - 10.00	ดี
6.01 - 8.00	ปานกลาง
0.00 - 6.00	ควรปรับปรุง

5.2 การประเมินความคิดเห็น/ ฟังพอใจผู้ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน โดยแบ่งระดับความคิดเห็น/ ระดับความพึงพอใจ และเกณฑ์การให้คะแนน เป็น 5 ระดับ ดังนี้

ความคิดเห็น ระดับง่ายมาก/ ฟังพอใจ มากที่สุด	5	คะแนน (คะแนนเฉลี่ย 4.21 - 5.00 คะแนน)
ความคิดเห็น ระดับง่าย/ ฟังพอใจ มาก	4	คะแนน (คะแนนเฉลี่ย 3.41 - 4.20 คะแนน)
ความคิดเห็น ระดับปานกลาง/ ฟังพอใจ ปานกลาง	3	คะแนน (คะแนนเฉลี่ย 2.61 - 3.40 คะแนน)
ความคิดเห็น ระดับยาก/ ฟังพอใจ น้อย	2	คะแนน (คะแนนเฉลี่ย 1.81 - 2.60 คะแนน)
ความคิดเห็น ระดับยากมาก/ ฟังพอใจ น้อยที่สุด	1	คะแนน (คะแนนเฉลี่ย 1.00 - 1.80 คะแนน)

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการประเมินผลการดำเนินงานของ โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 ผู้เชี่ยวชาญของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้พิจารณาสิ่งที่เกี่ยวข้องทั้งหมดของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านรวมทั้งได้ประยุกต์ใช้แบบจำลองของ Stake (Countenance Model), Stufflebeam (CIPP Model) เพื่อใช้ในการศึกษาบริบทหรือสภาวะแวดล้อม (Context Evaluation) ปัจจัยเบื้องต้นหรือปัจจัยป้อน (Input Evaluation) กระบวนการ (Process Evaluation) ผลผลิต (Product Evaluation) ร่วมกับแบบจำลองในการประเมินการฝึกอบรมของ Kirkpatrick ในการศึกษาปฏิกิริยา (Reaction) การเรียนรู้ (Learning) พฤติกรรม (Behavior) และผลกระทบ (Result) เป็นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งจำแนกได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

6.1 การวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Analysis) โดยใช้หลักสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าพิสัย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานในการวิเคราะห์ข้อมูล

6.2 การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ (Qualitative Analysis) ประกอบด้วยการวิเคราะห์แบบอุปนัย โดยใช้การจัดกลุ่มและแยกข้อมูล การเชื่อมโยงตรรกะ การวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ และการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูล ครอบคลุมศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านทั้ง 40 แห่ง เพื่อวิเคราะห์เกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

7. ผลการศึกษา การประเมินผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554

การประเมินผลการดำเนินงานของ โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 สามารถสรุปผลการประเมินผลและศึกษาตามวัตถุประสงค์ของโครงการประเมินผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 ได้ดังนี้

7.1 ผลการประเมินผลและศึกษาข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของเกษตรกรและเกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2554

การประเมินผลและศึกษาเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2554 ทั้งสิ้น จำนวน 1,230 ราย สามารถแบ่งออกได้ จำนวน 3 กลุ่ม คือ 1) เกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรม ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 จำนวน 421 ราย 2) เกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมจาก ปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2553 จำนวน 427 ราย และ 3) เกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรมจากปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2553 จำนวน 382 ราย ซึ่งจากการศึกษาพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุเฉลี่ย 49 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีพื้นที่ทำการเกษตรต่ำกว่า 10 ไร่ ทำนาเป็นอาชีพหลัก ทำสวนเป็นอาชีพรอง และได้เข้าร่วม โครงการและรับการฝึกอบรมกับศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เพราะต้องการความรู้เพิ่มเพื่อนำไปปฏิบัติ ช่วยเหลือสังคม และศรัทธาในตัวปราชญ์ชาวบ้าน

7.2 ผลการประเมินผลและศึกษาระดับความรู้ ความเข้าใจ การนำไปปฏิบัติใช้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และความพึงพอใจของเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2554

จากการประเมินผลและศึกษา พบว่า เกษตรกรร้อยละ 83.00 ไม่เคยเข้ารับการฝึกอบรมด้านเศรษฐกิจพอเพียงกับหน่วยงานอื่นก่อนเข้ารับการฝึกอบรมที่ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน และเกษตรกรร้อยละ 44.67 มีความคาดหวังก่อนเข้ารับการฝึกอบรมว่าจะได้รับความรู้เพิ่มเติมเพื่อนำไปปฏิบัติใช้ในครัวเรือนและสามารถลดรายจ่ายสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวได้

จากการเข้ารับการฝึกอบรม เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้ ความเข้าใจด้านแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับดี และมีความรู้ ความเข้าใจในวิชาการทำบัญชีครัวเรือนในระดับดีสูงที่สุด นอกจากนั้นเกษตรกรเกือบทั้งหมดเข้าใจและสามารถนำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (ร้อยละ 98.81) อีกทั้งเกษตรกรได้นำความรู้ไปดำเนินงานในฟาร์มของตนเองตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (ร้อยละ 84.09) และเกษตรกรมีความคิดเห็นว่าจะสามารถนำความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปปฏิบัติได้ในระดับง่าย

จากการเข้ารับการฝึกอบรม เกษตรกรมีความพึงพอใจในภาพรวมระดับมากที่สุดต่อการจัดฝึกอบรมของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน และเกษตรกรมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุดต่อความรู้และประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้านและคณะวิทยากร นอกจากนั้นเกษตรกรส่วนใหญ่ได้ถ่ายทอดความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมให้กับครอบครัว/เพื่อนบ้านของตนเอง พร้อมทั้งได้แนะนำครอบครัว/เพื่อนบ้านหรือบุคคลอื่นให้เข้ารับการฝึกอบรมกับศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เนื่องจากต้องการให้ได้รับความรู้ ประสบการณ์และทักษะเพื่อนำไปประยุกต์ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

ปัญหาและอุปสรรค พบว่า เกษตรกรบางส่วนเห็นว่าสถานที่ฝึกอบรมของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านคับแคบ ห้องน้ำมีไม่เพียงพอ สื่อที่ใช้ประกอบการสอนไม่มีความทันสมัย ไม่น่าสนใจ และ

ระยะเวลาในการฝึกอบรมน้อยทำให้ไม่สามารถจดจำหรือเข้าใจสิ่งที่วิทยากรถ่ายทอดได้ทั้งหมด นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมการฝึกอบรมบางรายติดภารกิจส่วนตัวในระหว่างการฝึกอบรมจึงทำให้ไม่สามารถเข้ารับการฝึกอบรมได้ครบตามกำหนด

ข้อเสนอแนะ พบว่า เกษตรกรบางส่วนเห็นว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการประชาสัมพันธ์ ข้อมูลข่าวสารในการจัดฝึกอบรมให้ประชาชนได้รับทราบอย่างต่อเนื่อง และควรขยายโอกาสให้แก่เกษตรกรที่ต้องการเข้ารับการฝึกอบรม พร้อมทั้งควรจัดทำโครงการที่ให้การสนับสนุนการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรม และควรจัดให้มีคณะทำงานเพื่อติดตาม ให้คำปรึกษาและข้อเสนอแนะแก่เกษตรกรในการปฏิบัติกิจกรรม นอกจากนี้ปราชญ์ชาวบ้าน/ วิทยากรควรได้รับการพัฒนาองค์ความรู้ เพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพในการถ่ายทอดความรู้ และควรพัฒนา/ ปรับปรุงอาคารสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้มีความพร้อมต่อการรองรับผู้เข้ารับการฝึกอบรมเสมอ

7.3 ผลการประเมินผลและศึกษาการนำความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติใช้ของเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2553 และเกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2553

การประเมินผลและศึกษา พบว่า เกษตรกรและเกษตรกรอาสาเกือบทั้งหมดได้นำความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปประยุกต์และปฏิบัติใช้ โดยเกษตรกรและเกษตรกรอาสาส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติกิจกรรมตามที่ได้รับจากการฝึกอบรมเป็นบางกิจกรรมเท่านั้น และผลผลิตที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เกษตรกรและเกษตรกรอาสามากกว่าครึ่งได้นำไปใช้เองและบางส่วนแบ่งให้เพื่อนบ้านหรือชุมชน จากการปฏิบัติกิจกรรมดังกล่าวได้ส่งผลให้มีรายจ่ายทางการเกษตรลดลงจากการลดค่าปุ๋ยเคมี ค่าปรับปรุงโครงสร้างดิน ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดแมลง และค่าเมล็ดพันธุ์ เฉลี่ย 10,713 บาทต่อปี รายจ่ายในชีวิตประจำวันลดลงเฉลี่ย 9,592 บาทต่อปี มีรายได้จากการทำการเกษตรเพิ่มขึ้นเฉลี่ย 26,045 บาทต่อปี มีรายได้ด้านอื่น ๆ ได้แก่ การแปรรูปอาหาร การทำเครื่องหัตถกรรม การทำน้ำยาเอนกประสงค์ ฯลฯ เพิ่มขึ้นเฉลี่ย 28,796 บาทต่อปี และมีเงินออมสะสมเฉลี่ย 16,485 บาทต่อปี

นอกจากนี้เกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรม ปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2553 ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่ามีคุณภาพภูมิใจที่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่ครอบครัว เพื่อนบ้าน ชุมชน และสังคม โดยการเป็นต้นแบบและวิทยากรถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาให้แก่คนในชุมชนหรือผู้ที่สนใจโดยใช้แปลงสาธิตหรือแปลงเรียนรู้ของตนเอง พร้อมทั้งได้ร่วมจัดตั้งกลุ่มเพื่อทำประโยชน์ให้กับคนภายในหมู่บ้านและชุมชน อาทิเช่น กลุ่มเกษตรกรประณีต กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านสหกรณ์ ฯลฯ และยังได้สร้างเครือข่ายการดำเนินงานของกลุ่มในชุมชนร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งในการประกอบอาชีพให้แก่คนในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้คนภายในชุมชนได้รวมกลุ่มเพื่อปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำให้สมาชิกได้พบปะ พูดคุย และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

จากการศึกษาการปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถทำให้ระบบนิเวศชุมชนมีความสมดุลทั้งด้านดิน น้ำ และป่าไม้ โดยเกษตรกรอาสาส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าการร่วมรักษาและอนุรักษ์ดินได้ส่งผลให้ดินมีคุณภาพดีขึ้น มีลักษณะเป็นสีน้ำตาลไปจนถึงสีดำ ร่วนซุยฟู เนื้อดินอุ้มน้ำ และถ่ายเทอากาศได้ดี มีสิ่งมีชีวิตและธาตุอาหารในดินเพิ่มมากขึ้น สำหรับกิจกรรมการร่วมรักษาและอนุรักษ์น้ำได้ส่งผลให้น้ำมีคุณภาพดีขึ้น โดยน้ำจากแหล่งน้ำที่มีอยู่ในชุมชนมีความสะอาดมากขึ้น ไม่มีกลิ่นสารเคมี มีสัตว์น้ำอาศัยมากขึ้น เนื่องจากเกษตรกรลด ละ เลิกการใช้สารเคมีที่ถูกชะล้างลงสู่แหล่งน้ำและเป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตทั้งจุลินทรีย์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์น้ำ และมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีการอมน้ำไว้ใช้ประโยชน์ โดยการขุดสระเก็บน้ำ สร้างฝายชะลอน้ำ การบำบัดน้ำ การอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำลำธาร การปลูกต้นไม้ทดแทนเมื่อมีการตัดต้นไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งจากการปฏิบัติดังกล่าวได้ส่งผลให้ป่าชุมชนมีความสมบูรณ์มากขึ้นและสามารถเป็นแหล่งใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพได้เป็นอย่างดี

ปัญหาและอุปสรรค พบว่า เกษตรกรอาสาบางส่วนขาดประสบการณ์ ทักษะ เทคนิคที่เพียงพอต่อการถ่ายทอดความรู้ ทำให้คนในชุมชนไม่เชื่อและไม่ปฏิบัติตาม ซึ่งบางครั้งเมื่อปฏิบัติกิจกรรมแล้วเห็นผลช้า ประสบปัญหาในช่วงแรก ได้แก่ ปัญหาภัยธรรมชาติ ขาดแหล่งน้ำ เงินทุน สถานที่ปฏิบัติกิจกรรม รวมทั้งขาดการประสานงานจากหน่วยงานภาครัฐ/ ภาคเอกชน ในการขอความช่วยเหลือปัจจัยการผลิตด้านต่าง ๆ และเกษตรกรบางส่วนขาดแรงงานในการทำการเกษตร เนื่องจากบุตรหลานอพยพไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม

ข้อเสนอแนะ พบว่า

- เกษตรกรและเกษตรกรอาสาบางส่วนมีความคิดเห็นว่าปราชญ์ชาวบ้านและวิทยากรควรพัฒนาทักษะในการถ่ายทอดความรู้ เช่น การพูดในที่สาธารณะ การโน้มน้าวจิตใจและเทคนิคต่าง ๆ ที่ใช้ในการฝึกอบรม อีกทั้งควรพัฒนาองค์ความรู้และสิ่งสมประกอบการณ์ความชำนาญที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านควรพัฒนาและปรับปรุงอาคาร สถานที่วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอบรมเพื่อให้พร้อมต่อการรองรับผู้เข้ารับการฝึกอบรมเสมอ

- เกษตรกรและเกษตรกรอาสาบางส่วนมีความคิดเห็นว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนการฝึกอบรมของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งควรประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารของโครงการฝึกอบรมให้ทั่วถึง และควรจัดให้มีคณะทำงานเพื่อติดตามประเมินผลและให้คำปรึกษาข้อแนะนำเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรม พร้อมทั้งควรสนับสนุนให้เกษตรกรสร้างเครือข่ายเพื่อการติดต่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ และจัดหาแหล่งรองรับผลผลิตที่ได้จากการปฏิบัติกิจกรรม

7.4 ผลการศึกษาผลกระทบของการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีผลต่อเกษตรกรและชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ

การศึกษาผลกระทบจากการดำเนินงานโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีผลต่อเกษตรกร และชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและด้านอื่น ๆ จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง 1,003 ราย

ด้วยกระบวนการประชุมกลุ่ม (Focus Group Discussion) ซึ่งจากการศึกษากลุ่มประชากรดังกล่าวสามารถจำแนกประเด็นของผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้ดังนี้

1) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากการปฏิบัติตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จากการศึกษาผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม พบว่า ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านมีรูปแบบ (Model) ในการดำเนินกิจกรรมที่คล้ายคลึงกันในระหว่างภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ที่ประกอบด้วย การผลิตและแปรรูปข้าว ผัก/ผลไม้ สมุนไพร ปศุสัตว์ ประมง และการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ในขณะที่ภาคใต้นั้นมีความแตกต่างทางด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และมียางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจ จึงส่งผลให้มีกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้แตกต่างจากภาคอื่น ๆ ซึ่งประกอบด้วย การจัดการสวนยางพารา การผลิตและแปรรูปผัก ผลไม้ สมุนไพร ปศุสัตว์ ประมง และการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่าการผลิตและแปรรูปผัก ผลไม้ สมุนไพร ปศุสัตว์ ประมง และการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง เป็นองค์ความรู้ที่มีการถ่ายทอดในศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาค แต่จะมีความแตกต่างกันในด้านรายละเอียดของกิจกรรมตามสภาพภูมิสังคมและภูมินิเวศในแต่ละภูมิภาค

จากการที่ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มได้นำองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากวัตถุดิบและผลพลอยได้ทางการเกษตรควบคู่กับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนแล้วผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มยังได้ใช้หลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล ด้วยการทำบัญชีครัวเรือนตามความรู้ที่ได้รับจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ทางการเงินของตนเอง/ครอบครัว และจากการศึกษาผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม พบว่า ส่วนใหญ่มีการทำบัญชีครัวเรือน และได้นำผลจากการทำบัญชีครัวเรือนไปใช้ในการวางแผนชีวิตเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองร่วมกับการใช้องค์ความรู้ในการพึ่งพาตนเองตามที่ได้รับถ่ายทอดจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งส่งผลให้ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มมากกว่าครึ่งมีรายจ่ายในครัวเรือนลดลงมากกว่าร้อยละ 30 เมื่อเทียบกับรายจ่ายเดิมก่อนนำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ และผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่มีการออมสะสมในลักษณะของเงินฝากประมาณ 20,000-40,000 บาทต่อปี เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ครอบครัวในยามจำเป็น และผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่มีการออมในลักษณะของการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงโค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ ปลา การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง การทำประกันชีวิต การเข้าเป็นสมาชิกกองทุนสังคม/สหกรณ์ การสะสมทุนเพื่อส่งเสียค่าเล่าเรียนให้แก่บุตรหลาน และการจัดซื้อที่ดินเพื่อทำกิน

จากการวิเคราะห์ต้นทุนและรายได้ของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มจะเห็นได้ว่าผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มมีรายจ่ายในครัวเรือนที่ลดลง ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มมีการนำวัสดุ และผลพลอยได้ทางการเกษตรมาใช้ผลิตปัจจัยต่าง ๆ เพื่อลดต้นทุนการผลิต ได้แก่ การใช้มูลสัตว์และเศษพืชผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรโดยการนำมารับประทานเป็นอาหาร/ยารักษาโรค การผลิตเป็นสารป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืชและการนำพืชสมุนไพรมาใช้เพิ่มประสิทธิภาพของ

น้ำยาเอนกประสงค์เพื่อใช้ภายในครัวเรือน ซึ่งในขณะเดียวกันผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มยังมีการใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่าง ๆ ได้แก่ การใช้ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหาร การทำหัตถกรรม การใช้ ประโยชน์จากพืชสมุนไพร การก่อสร้างที่อยู่อาศัย และการใช้วัฒนธรรมการลงแขกเพื่อปฏิบัติกิจกรรม ต่าง ๆ เพื่อลดรายจ่าย สร้างมูลค่าเพิ่ม และสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว

2) ผลกระทบด้านสังคมจากการปฏิบัติตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านทั้งหมดได้เผยแพร่ความรู้และข้อมูลข่าวสารด้านแนวคิดและ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกรหรือหน่วยงานต่าง ๆ ผ่านช่องทางการใช้โทรศัพท์ การประชุมกลุ่ม/ เครือข่าย การเป็นวิทยากร การออกรายการวิทยุชุมชน และการออกตรวจเยี่ยมเกษตรกร ซึ่งจากการเผยแพร่ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และการให้คำปรึกษา เพื่อเป็นแรงผลักดันและสนับสนุน กลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินกิจกรรมให้เกิดความเข้มแข็งและสามารถเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชน ได้ แต่อย่างไรก็ตามความเข้มแข็งของกลุ่มจะเกิดขึ้นได้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่ม เป็นอย่างดี และจากการศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ครบทุกขั้นตอน โดยมีการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมรับผิดชอบในการดำเนินกิจกรรม กลุ่ม อีกทั้งจากการศึกษายังพบอีกว่ากลุ่มของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มมากกว่าครึ่งสามารถขยายผลการปฏิบัติ กิจกรรมสู่ชุมชน โดยการเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านแนวคิด องค์ความรู้ และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพึ่งพาตนเองให้กับผู้ที่เข้าศึกษาดูงานมากกว่า 20 รายต่อเดือน

3) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจสังคมจากการปฏิบัติตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จากการศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้และการพัฒนาของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ที่สนับสนุนการรวมกลุ่มเกษตรกรในลักษณะกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชน พบว่า ศูนย์เครือข่าย ปราชญ์ชาวบ้านที่ทำการศึกษาทั้งหมด จำนวน 40 ศูนย์ มีเครือข่ายการเรียนรู้และการพัฒนาในระดับชุมชน และจังหวัด เพื่อสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มผ่านการดำเนินงานด้านการเรียนรู้และการพัฒนาของชุมชน และจากการปฏิบัติดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดกลุ่มเกษตรกรที่เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชน เฉลี่ย 15 กลุ่ม/ ภูมิภาค หรือเฉลี่ย 1 กลุ่ม/ ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน โดยศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีกลุ่มเกษตรกรที่เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชนมากที่สุด โดยเฉลี่ย จำนวน 3 กลุ่ม/ ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

ด้านจำนวนสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรที่เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชน พบว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชนมีสมาชิก เฉลี่ย 131 ราย/ กลุ่ม โดยกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือ กลุ่มธุรกิจชุมชนในภาคใต้มีจำนวนสมาชิกกลุ่มต่อกลุ่มมากที่สุด เฉลี่ย 350 ราย/ กลุ่ม และกลุ่มเกษตรกร ที่เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชนสามารถสร้างมูลค่าธุรกิจได้เฉลี่ย 515,720.50 บาท/ กลุ่ม/ ปี โดยกลุ่มเกษตรกรที่เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือธุรกิจชุมชนในภาคกลางสามารถสร้างมูลค่าธุรกิจ ได้มากที่สุดจากการผลิตและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การทำหัตถกรรม ฯลฯ เฉลี่ย 773,025 บาท/ กลุ่ม/ ปี

4) ผลกระทบด้านทัศนคติของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มต่อการนำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ

จากการศึกษาด้านการนำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ปฏิบัติใช้พบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่ามีคามเชื่อมั่นในระดับมากต่อการนำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ปฏิบัติใช้แล้วส่งผลให้สามารถพึ่งพาตนเองในการดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ยังมีความคิดเห็นว่าการปฏิบัติตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถส่งผลให้ตนเอง/ ครอบครัว และชุมชนเกิดความเข้มแข็งในระดับมาก เนื่องจากการดำเนินชีวิตตามแนวคิดดังกล่าวทำให้รู้จักการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก โดยการลด/ เลิกการกู้ยืม และการลด ละ เลิกการใช้สารเคมี การร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ด้วยการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมรับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ อีกทั้งการร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมยังได้เป็นการได้พบปะ พูดคุย ถึงปัญหาต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มแสดงความคิดเห็นว่าความสัมพันธ์ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น ได้ส่งผลให้เกิดความสามัคคีต่อครอบครัว และชุมชน อีกทั้งยังสามารถเป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิตที่ดีให้แก่บุตรหลานได้ ปฏิบัติตาม โดยผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ประสบความสำเร็จในระดับมากในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้จากการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่บุตรหลานของตนเอง และคาดหวังว่าบุตรหลานเหล่านี้จะสืบทอดอาชีพทางการเกษตรได้เป็นอย่างดีต่อไปในอนาคต

5) ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มจากการปฏิบัติตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

5.1) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้

ด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มได้นำความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านไปปฏิบัติใช้ โดยผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติและเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ดิน ด้วยการใช้น้ำอินทรีย์ชีวภาพปรับปรุงบำรุงดิน การปลูกพืชตระกูลถั่วและพืชคลุมดิน ซึ่งจากการปรับปรุง โครงสร้างดินและเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินดังกล่าวได้ส่งผลให้ดินมีคุณภาพดีขึ้น พบสิ่งมีชีวิต และอินทรีย์วัตถุในดินเพิ่มมากขึ้น

ด้านการอนุรักษ์น้ำ พบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีอันตรายในการทำการเกษตรเนื่องจากการใช้สารเคมีจะเกิดการสะสมในดิน และถูกน้ำชะล้างไหลลงสู่แหล่งน้ำ ซึ่งเป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำและสุขภาพของคนในชุมชน โดยหลังจากที่ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มได้นำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติด้วยการเปลี่ยนจากการใช้สารเคมีอันตรายดังกล่าวเป็นการป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืชด้วยระบบชีววิธีหรือใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรทดแทนการใช้สารเคมีในขณะเดียวกันผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์แหล่งน้ำของชุมชน โดยการร่วมขุดลอกคูคลอง/ สร้างฝายชะลอน้ำ การเฝ้าระวังการปล่อยของเสียจากโรงงานและสิ่งปฏิกูลจากชุมชนลงสู่แม่น้ำลำคลอง รวมทั้งได้เข้าร่วมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในชุมชน

ด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ พบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ได้มีการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ได้แก่ การปลูกยางนา ตะเคียน สัก มะค่า ตะแบก มะม่วงป่า ฯลฯ การเป็นอาสาสมัคร ป้องกันไฟป่า การร่วมขุดแนวป้องกันไฟป่าและจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์เฝ้าระวังเพื่อป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มบางส่วนยังได้อาศัยภูมิปัญญาด้านประเพณีและความเชื่อในการช่วยเหลือ การอนุรักษ์ป่า ได้แก่ การบวชป่า และประเพณีคอนปู่ตารักษาป่า

5.2) การผลิตและบริโภคอาหารปลอดภัย

จากการศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่นำความรู้ที่ได้รับจากศูนย์เครือข่าย ปรากฏชาวบ้านด้านการผลิตผัก/ผลไม้ปลอดสารพิษ และการผลิตเนื้อสัตว์ปลอดภัย/ ไชอินทรีย์ไปปฏิบัติ มากที่สุด รองลงมาได้แก่ การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรโดยการบริโภคและการผลิตเป็นยารักษาโรค การผลิตข้าวอินทรีย์/ ปลอดสารพิษเพื่อใช้บริโภคเองภายในครัวเรือนและชุมชน ซึ่งในการผลิตและบริโภค อาหารปลอดภัยดังกล่าว ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มมีความคิดเห็นว่า ส่งผลให้ตนเองและครอบครัวมีสุขภาพ ร่างกายที่แข็งแรงขึ้น เนื่องจากไม่ต้องสัมผัสกับสารเคมีในระหว่างการผลิตทางการเกษตรหรือบริโภค อาหารที่มีสารพิษปนเปื้อน

8. อภิปรายผลการศึกษา

8.1 จากผลการศึกษาข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรและเกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรมปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2554 พบว่า ส่วนใหญ่มีพื้นที่ทำการเกษตรต่ำกว่า 10 ไร่ และในอนาคตเกษตรกรเหล่านี้จะต้อง แบ่งแยกพื้นที่ทำการเกษตรให้แก่บุตรหลานเป็นแปลงย่อย จะส่งผลให้ในอนาคตบุตรหลานที่เป็นเกษตรกร รุ่นใหม่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัดหรือขาดพื้นที่ทำการเกษตร นอกจากนี้เกษตรกรส่วนใหญ่ยังประสบ ปัญหาภัยธรรมชาติ ขาดแคลนปัจจัยการผลิต และขาดแคลนแรงงานทางการเกษตร เนื่องจากบุตรหลาน อพยพไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งปัญหาและอุปสรรคเหล่านี้จะส่งผลต่อการตัดสินใจประกอบ อาชีพของเกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีผลต่อความมั่นคงในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้น เพื่อให้เกิดความ ยั่งยืนในการทำการเกษตรควรมีการส่งเสริมความรู้ในการทำการเกษตรในพื้นที่ที่มีอยู่อย่างจำกัดและ สนับสนุนปัจจัยการผลิตพื้นฐานเพื่อให้เกษตรกรที่ประสบปัญหา อุปสรรคดังกล่าวสามารถพึ่งพาตนเองได้ อย่างยั่งยืน

8.2 จากการศึกษาความรู้ ความเข้าใจในองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากศูนย์เครือข่ายปรากฏ ชาวบ้าน ของเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรม ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 พบว่า

- เกษตรกรร้อยละ 87.82 สามารถทำคะแนนวิชาการทำบัญชีครัวเรือนได้ในระดับดีสูงที่สุด และสอดคล้องกับผลการศึกษาเชิงคุณภาพ ที่พบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มร้อยละ 79.99 ได้นำความรู้เรื่อง การทำบัญชีครัวเรือนที่ได้รับการฝึกอบรมไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ และได้นำผลจากการวิเคราะห์ บัญชีครัวเรือนไปใช้ในการวางแผนชีวิต ส่งผลให้เกษตรกรมีรายจ่ายในครัวเรือนลดลง มีการออมสะสม เพื่อใช้จ่ายในอนาคต ดังนั้น ศูนย์เครือข่ายปรากฏชาวบ้านจึงควรขยายผลความรู้ในการทำบัญชีครัวเรือน

ไปสู่คนในชุมชน พร้อมทั้งควรประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุนกระบวนการทำบัญชีชุมชนอันจะนำไปสู่แนวทางแก้ไขปัญหา การวิเคราะห์ และจัดทำแผนพัฒนาชุมชนที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

- เกษตรกรร้อยละ 52.95 ได้คะแนนวิชาความเป็นผู้นำทางด้านการเกษตรในระดับควรปรับปรุง เนื่องจากเกษตรกรขาดความรู้ ความเข้าใจ และทักษะความเป็นผู้นำทางด้านการเกษตร ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเป็นผู้นำในการเผยแพร่ความรู้และเทคโนโลยีที่ได้รับจากการฝึกอบรมให้กับคนในชุมชน และเป็นวิชาที่มีผลต่อการเสริมสร้างจิตสำนึกในการเป็นผู้นำที่ผลักดันให้คนในชุมชนรวมพลังในลักษณะของกลุ่มการผลิต การตลาด รวมทั้งการพัฒนาสู่การสร้างเครือข่ายเพื่อขยายขอบเขตกิจกรรมให้หลากหลาย อันจะนำไปสู่การลดต้นทุน การเพิ่มผลประโยชน์ของกลุ่ม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งตามแนวทางการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ ดังนั้น จึงควรส่งเสริมและพัฒนาวิชาความเป็นผู้นำทางด้านการเกษตรให้ครอบคลุมไปยังศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านทุกศูนย์ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมสามารถเรียนรู้และเข้าใจถึงทักษะในการเป็นผู้นำทางด้านการเกษตร อันจะทำให้เกษตรกรสามารถขยายผลและเผยแพร่ความรู้ทางด้านการเกษตรที่ได้รับจากการฝึกอบรมให้กับสมาชิกในชุมชนได้ เข้าใจและสามารถนำไปปฏิบัติในครัวเรือนได้อย่างเหมาะสม

8.3 การนำองค์ความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติใช้ของเกษตรกรและเกษตรกรอาสาที่ผ่านการฝึกอบรม ปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2553 พบว่า

- เกษตรกรและเกษตรกรอาสาเกือบทั้งหมด ได้นำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ โดยเกษตรกรและเกษตรกรอาสาร้อยละ 82.78 สามารถนำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปปฏิบัติเป็นบางกิจกรรม และจากการศึกษาการปฏิบัติกิจกรรมของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม พบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มสามารถนำความรู้ที่ได้รับจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านไปปฏิบัติเป็นบางกิจกรรม อาทิเช่น การผลิตผัก/ผลไม้ปลอดสารพิษ การผลิตข้าวอินทรีย์/ปลอดสารพิษ การผลิตน้ำยาเอนกประสงค์ การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรเพื่อบริโภค/ป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช การผลิตน้ำส้มควันไม้ ฯลฯ ดังนั้น จึงควรมีการส่งเสริมทักษะการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตประจำวัน สภาพภูมินิเวศและภูมิสังคมของเกษตรกร พร้อมทั้งสนับสนุนปัจจัยการผลิตขั้นพื้นฐานให้แก่เกษตรกรผู้ผ่านการฝึกอบรม เพื่อให้สามารถนำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปประยุกต์และปฏิบัติใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต่อไป

- จากการนำองค์ความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับจากการฝึกอบรมของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ ส่งผลให้เกษตรกรและเกษตรกรอาสา มีรายได้ทางการเกษตรเพิ่มขึ้น มีรายจ่ายในครัวเรือนลดลง และมีเงินเหลือเพื่อออมสะสม โดยเกษตรกรทั่วไปมีเงินออมสะสมเฉลี่ย 15,663 บาท/ ราย/ ปี และเกษตรกรอาสา มีเงินออมสะสมเฉลี่ย 17,276 บาท/ ราย/ ปี จะเห็นได้ว่าจากการที่เกษตรกรและเกษตรกรอาสาได้นำองค์ความรู้ที่ได้รับจากหลักสูตรการฝึกอบรมไป

พัฒนาวิธีการดำเนินชีวิตของตนเองได้ส่งผลให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้น จึงควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนการถ่ายทอดองค์ความรู้ตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้แก่คนในชุมชนได้ยึดถือและปฏิบัติตาม พร้อมทั้งพัฒนาองค์ความรู้ของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านเพื่อให้เกิดการยอมรับและสามารถเผยแพร่สู่การปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้น

- จากการปฏิบัติตนโดยยึดแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ส่งผลให้เกษตรกรอาสาส่วนใหญ่มีความภาคภูมิใจที่สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาให้แก่ครอบครัว เพื่อนบ้าน ชุมชน และสังคม โดยใช้แปลงสาธิตหรือแปลงเรียนรู้ของตนเองเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมทั้งได้ร่วมจัดตั้งกลุ่มเพื่อทำประโยชน์ให้กับคนในชุมชนและสร้างเครือข่ายการดำเนินงานของกลุ่มกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อบูรณาการการดำเนินงานร่วมกัน นอกจากนี้ เกษตรกรอาสาได้เข้าร่วมกิจกรรมรักษาและอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่ส่งผลให้ชุมชนมีระบบนิเวศที่สมดุลมากขึ้น เห็นได้จากการปลูกพืชโดยไม่ต้องใช้สารเคมี สิ่งมีชีวิตในแหล่งน้ำ/ ดิน เพิ่มขึ้น ระบบนิเวศวิทยาในป่าชุมชนมีความหลากหลายและสมดุลมากขึ้น ดังนั้น เพื่อเป็นการเพิ่มศักยภาพในการขยายผลการปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงควรมีการเพิ่มจำนวนเกษตรกรอาสา พร้อมทั้งส่งเสริมให้เป็นผู้ดำเนินการขยายผลการนำองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่ได้รับจากการฝึกอบรมให้แก่คนในชุมชนได้นำไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ และควรเสริมสร้างองค์ความรู้ในการปฏิบัติกิจกรรม ทักษะในการถ่ายทอดองค์ความรู้ และการติดตามการปฏิบัติกิจกรรมเพื่อรับทราบปัญหา อุปสรรค ให้คำปรึกษาและแนะนำแนวทางการแก้ปัญหาแก่เกษตรกรอาสา

8.4 จากการศึกษาผลกระทบด้านเศรษฐกิจ โดยการวิเคราะห์ต้นทุนและรายได้ของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มพบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มมีรายจ่ายในการดำรงชีวิตที่ลดลง ซึ่งเป็นผลมาจาก

- การนำวัสดุและผลพลอยได้ทางการเกษตรมาใช้ผลิตปัจจัยต่าง ๆ เพื่อลดต้นทุนในการทำเกษตร ได้แก่ การใช้มูลสัตว์และเศษพืชผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรโดยการผลิตเป็นสารป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช

- การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่าง ๆ เพื่อลดต้นทุนในครัวเรือน ได้แก่ การใช้ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหาร การทำหัตถกรรม การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในการบริโภคการก่อสร้างที่อยู่อาศัยและการใช้วัฒนธรรมการลงแขกเพื่อปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ

จากการปฏิบัติกิจกรรมดังกล่าว ส่งผลให้ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มร้อยละ 62.69 มีรายจ่ายในการดำรงชีวิตลดลงมากกว่าร้อยละ 30 เมื่อเทียบกับรายจ่ายเดิมก่อนการนำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติ รวมทั้งมีการออมสะสมในลักษณะของเงินฝาก การเลี้ยงโค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ ปลา การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง เพื่อจำหน่าย/ บริโภคในยามจำเป็นและเป็นต้นทุนในการดำเนินชีวิตในอนาคต ซึ่งจะเห็นได้ว่าผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มสามารถพึ่งพาตนเองได้ภายในครัวเรือนจากการประยุกต์ปฏิบัติใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้รับจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ดังนั้น จึงควรมีการเสริมสร้างความเข้มแข็งในการพึ่งพาตนเองภายในครัวเรือนให้กับคนในชุมชน โดยการพัฒนาและส่งเสริมการนำ

องค์ความรู้ ภูมิปัญญา และทักษะในการประยุกต์ปฏิบัติใช้ พร้อมทั้งสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อทำประโยชน์ให้แก่ชุมชน การสร้างเครือข่ายที่นำไปสู่การผลิต การแปรรูป และการตลาดที่สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างความเข้มแข็งให้แก่คนในชุมชนได้อย่างยั่งยืน

8.5 จากการศึกษาผลกระทบด้านสังคมจากผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม พบว่า

- ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นในระดับมากต่อการนำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ เนื่องจากทำให้พึ่งพาตนเองในการดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นรูปธรรม เห็นได้จากผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าการปฏิบัติดังกล่าวส่งผลให้ตนเอง ครอบครัว และชุมชนเกิดความเข้มแข็งในระดับมาก โดยสามารถลดรายจ่ายในครัวเรือน สร้างรายได้ และออมสะสมเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ครัวเรือน รวมทั้งยังเป็นแนวทางที่ทำให้คนในชุมชนได้รวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมที่สร้างความสัมพันธ์อันดี เห็นได้จากผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มร้อยละ 68.89 มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มครบทุกขั้นตอน โดยการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมรับผิดชอบ ในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ อาทิเช่น การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การทำหัตถกรรม และการร่วมอนุรักษ์/ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติซึ่งจากการร่วมปฏิบัติกิจกรรมดังกล่าว ทำให้คนในชุมชนได้พบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิต ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งได้ร่วมปรึกษาและหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นอกจากนั้นผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นว่าความสัมพันธ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมได้ส่งผลให้ครอบครัว ชุมชนเกิดความสามัคคี และสามารถเป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิตที่ดีให้แก่บุตรหลานได้ปฏิบัติตาม ดังนั้นจึงควรส่งเสริมหรือเผยแพร่วิถีการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่ผู้ที่สนใจได้นำไปยึดถือและปฏิบัติตาม ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของคนในชุมชน สังคม และประเทศชาติอย่างยั่งยืนต่อไป

- จากการศึกษาปราชญ์ชาวบ้าน ด้านการสนับสนุนองค์ความรู้ และการให้คำปรึกษาแก่เกษตรกรที่ดำเนินกิจกรรมตามแนวทางที่ได้รับการถ่ายทอดจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน พบว่าปราชญ์ชาวบ้านได้สนับสนุนองค์ความรู้ แนวทางแก้ไขปัญหา รวมทั้งให้กำลังใจแก่เกษตรกรผ่านช่องทางต่าง ๆ ได้แก่การประชุมกลุ่ม การเป็นวิทยากร การออกตรวจเยี่ยมเกษตรกร เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรที่ดำเนินกิจกรรมเกิดความเข้มแข็ง และสามารถเป็นแหล่งขยายผลทางความรู้ของคนในชุมชน เห็นได้จากกลุ่มของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มมากกว่าครึ่งสามารถขยายผลการปฏิบัติกิจกรรมสู่ชุมชนโดยการเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับผู้สนใจที่เข้าศึกษาดูงานมากกว่า 20 รายต่อเดือน ดังนั้น จึงควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนศักยภาพของปราชญ์ชาวบ้านในการติดตามเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรม เพื่อรับทราบปัญหาอุปสรรค ให้คำปรึกษา แนะนำ และเป็นสื่อกลางในการประสานงานเพื่อแก้ไขปัญหา พร้อมทั้งควรผลักดันและสนับสนุนให้เกษตรกรที่มีศักยภาพ/ ความพร้อมได้รวมกลุ่มร่วมกับศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านสร้างเป็นเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ที่มีความพร้อมในการส่งเสริมหรือเผยแพร่วิถีการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่คนในชุมชนหรือผู้ที่สนใจต่อไป

8.6 ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มจากการปฏิบัติตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า

- ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มได้นำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่อนุรักษ์/ฟื้นฟูทรัพยากร ธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการพึ่งพาตนเอง โดย 1) การปฏิบัติกิจกรรมการอนุรักษ์/ฟื้นฟูทรัพยากรดิน ด้วยการใช้น้ำอินทรีย์ชีวภาพ การปลูกพืชตระกูลถั่วและพืชคลุมดินเพื่อปรับปรุงบำรุงดิน ส่งผลให้ดินมีคุณภาพดีขึ้นเห็นได้จากพบสิ่งมีชีวิตและอินทรีย์วัตถุที่เป็นประโยชน์ในดินเพิ่มมากขึ้น 2) การปฏิบัติกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำ ด้วยการนำองค์ความรู้และเทคโนโลยีในการป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืชโดยระบบชีววิธีหรือใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพรทดแทนการใช้สารเคมี พร้อมทั้งลด ละ เลิกการใช้สารเคมีอันตรายในการทำการเกษตรเนื่องจากการใช้สารเคมีจะเกิดการสะสมในดิน เมื่อถูกน้ำชะล้างไหลลงสู่แหล่งน้ำจะทำให้เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตทั้งจุลินทรีย์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์น้ำ และมนุษย์ การขุดลอกคูคลอง การสร้างฝายกักเก็บน้ำ การเฝ้าระวังการปล่อยของเสียจากโรงงานและสิ่งปฏิกูลจากชุมชนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในชุมชน ส่งผลให้แหล่งน้ำในชุมชนมีคุณภาพดีขึ้น เห็นได้จากแหล่งน้ำมีสิ่งมีชีวิตที่หลากหลายเพิ่มมากขึ้นและน้ำที่นำมาใช้ประโยชน์ไม่มีกลิ่นของสารเคมี 3) การปฏิบัติกิจกรรมอนุรักษ์/ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ด้วยการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง การร่วมเป็นอาสาสมัครป้องกันไฟป่า การร่วมกันขุดแนวป้องกันไฟป่าและจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์เฝ้าระวังเพื่อป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า การอาศัยภูมิปัญญาด้านประเพณี/ความเชื่อในการอนุรักษ์ป่า อาทิเช่น การบวชป่า และประเพณีคอนปู้ตารักษาป่า ส่งผลให้ป่าของชุมชนมีระบบนิเวศที่สมดุลมากขึ้น ดังนั้น จึงควรผลักดันให้เกิดการถ่ายทอดแนวทางการดำเนินชีวิตที่อนุรักษ์/ฟื้นฟูทรัพยากร ธรรมชาติภายใต้แนวและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้แก่คนในชุมชนหรือผู้ที่สนใจได้ปฏิบัติตาม พร้อมทั้งควรส่งเสริมและสนับสนุนการปฏิบัติกิจกรรมการอนุรักษ์/ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถขยายผลการดำเนินกิจกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น อันจะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตเกิดอุดมสมบูรณ์และส่งผลให้คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองจากปัจจัยดังกล่าวได้อย่างยั่งยืน

- จากการผลิตอาหารปลอดภัยตามองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้รับจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้ส่งผลให้ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มและครอบครัวมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงขึ้น เห็นได้จากผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มส่วนใหญ่ที่มีการบริโภคอาหารปลอดภัยที่ผลิตเองทำให้ตนเองและครอบครัวมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงขึ้น เนื่องจากไม่ต้องสัมผัสกับสารเคมีระหว่างการผลิตทางการเกษตรหรือบริโภคอาหารที่มีสารพิษปนเปื้อน โดยผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มได้นำองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการผลิต ผัก/ผลไม้ปลอดสารพิษ เนื้อสัตว์ปลอดภัย ไข่อินทรีย์ปลอดสารพิษ ข้าวอินทรีย์/ปลอดสาร การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรด้วยการบริโภคและการผลิตเป็นยารักษาโรค ไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ในการดำรงชีวิต ดังนั้นจึงควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนการนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

เผยแพร่ให้แก่คนในชุมชน สังคม พร้อมทั้งรณรงค์การผลิต/ บริโภคอาหารปลอดภัยที่มีคุณภาพประโยชน์ และ สนับสนุนให้ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านเป็นสถานที่รวบรวมและกระจายผลผลิตทางการเกษตร ที่ปลอดภัยให้กับคนในชุมชน หรือผู้บริโภคทั่วไป

9. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

9.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรสนับสนุนการดำเนินงาน โครงการพัฒนา ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง เพราะเป็นโครงการที่ดีมีประโยชน์ต่อการเสริมสร้างความ เข้มแข็งให้แก่เกษตรกร เนื่องจากได้มีการบูรณาการองค์ความรู้ และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่แนวทางการ พึ่งพาตนเองอย่างเป็นรูปธรรม เห็นได้จากเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ ชาวบ้านมีรายได้ทางการเกษตรเพิ่มขึ้น รายจ่ายในครัวเรือนลดลง มีการออมสะสมเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันภายใน ครัวเรือน มีการอนุรักษ์/ ฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการพึ่งพาตนเองของชุมชน มีการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมที่สร้างความสัมพันธ์อันดีและเป็นประโยชน์ให้แก่ ชุมชน ดังนั้น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ควรให้การสนับสนุนงบประมาณและประสานความร่วมมือ อย่างบูรณาการในการดำเนินงาน โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษา เพื่อให้สามารถขยายผลการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในการ ดำเนินการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ โดยยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่เกษตรกร เพื่อปรับเปลี่ยนแนวคิดให้พึ่งพาตนเองได้ในครัวเรือนก่อน แล้วจึงพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอนตามแนวทางการ พัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่สู่การรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็งและก่อประโยชน์ต่อ ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งควรสนับสนุนให้ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีศักยภาพและความพร้อมพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน สำหรับเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ การถ่ายทอด การจัดเวที แลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยนำองค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมเพื่อให้ เกิดความยั่งยืนต่อชุมชน

2) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรส่งเสริมและพัฒนาโครงการพัฒนา ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้สามารถขยายผลการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในการดำเนินการ พัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ โดยยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อย่างมีประสิทธิภาพ โดย

- สนับสนุนและส่งเสริม องค์ความรู้และเทคนิคด้านการเป็นวิทยากรกระบวนการ เพื่อพัฒนาศักยภาพการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เกษตรกรอาสา วิทยากร และปราชญ์ชาวบ้าน โดยการเข้ารับ การฝึกอบรมหลักสูตรการเป็นวิทยากรกระบวนการ พร้อมทั้งควรสนับสนุนให้ปราชญ์ชาวบ้านร่วมกับ หน่วยงานภาครัฐส่วนท้องถิ่นมีการติดตามการปฏิบัติกิจกรรมของเกษตรกรผู้ผ่านการฝึกอบรมจาก โครงการ พัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ทั้งนี้เพื่อให้คำปรึกษา แนะนำ รับทราบปัญหา อุปสรรคในการดำเนิน

กิจกรรมตามแนวทางที่ได้ศึกษาจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน รวมทั้งร่วมหาแนวทางแก้ไข และนำข้อมูลที่ได้รับกลับมาพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

- สนับสนุนให้เกษตรกรได้เข้ารับการฝึกอบรมในหลักสูตรเกษตรกรอาสา เพื่อเป็นการเพิ่มจำนวนเกษตรกรอาสาที่เป็นผู้ขยายผลการปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่คนในชุมชน พร้อมทั้งควรประสานความร่วมมืออย่างบูรณาการกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการผลักดันให้เกษตรกรอาสาที่มีศักยภาพ/ ความพร้อมได้รวมกลุ่มร่วมกับศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านสร้างเป็นเครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ที่มีความพร้อมในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ทั้งนี้ เพื่อเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการขยายผลการปฏิบัติกิจกรรมตามที่ได้รับ การฝึกอบรม การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่าไม้ที่เป็นปัจจัยในการพึ่งพาตนเองให้แก่คนในชุมชน การรวมกลุ่ม และการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกับภาคส่วนต่าง ๆ ที่สร้างประโยชน์ต่อชุมชน รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ในการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ ของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้เกิดประสิทธิผลได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

- การกำหนดหลักสูตรการพัฒนาความเป็นผู้นำทางด้านการเกษตรในการฝึกอบรมของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านทุก ๆ ศูนย์ เพื่อเป็นการเสริมสร้างจิตสำนึกการเป็นผู้นำสำหรับการพัฒนาและการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ การนำองค์ความรู้/ เทคโนโลยีเพื่อการพึ่งพาตนเองตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้กับคนในชุมชน และเป็นผู้มีส่วนในการผลักดันให้สมาชิกในชุมชนได้รวมพลังในลักษณะของการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายในการผลิต โดยการแปรรูปวัตถุดิบทางการเกษตรที่มีเหลือในชุมชนและจัดจำหน่ายภายในชุมชนก่อนที่จะนำส่วนที่เหลือออกสู่ตลาดภายนอกชุมชน

- สนับสนุนความรู้ เทคนิค และวิธีการในการประยุกต์ใช้บัญชีครัวเรือนให้เหมาะสมต่อการนำไปปฏิบัติของคนในชุมชนให้แก่ปราชญ์ชาวบ้าน พร้อมทั้งส่งเสริมให้ปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ แนะนำ และเป็นตัวอย่างในการทำบัญชีครัวเรือนของชุมชน เพื่อเป็นการผลักดันให้คนในชุมชนได้ทำบัญชีครัวเรือนและนำผลจากการวิเคราะห์บัญชีครัวเรือนไปใช้ในการวางแผนรายรับรายจ่ายในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้สามารถพึ่งพาตนเองในระดับครัวเรือนได้ ทั้งนี้ควรประสานความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ในการให้ความรู้การจัดทำบัญชีครัวเรือนแก่คนในชุมชนเพื่อพัฒนาสู่การจัดทำแผนพัฒนาชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

3) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรส่งเสริมและบูรณาการองค์ความรู้ด้านเทคนิค และการใช้ภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับการปฏิบัติกิจกรรมของเกษตรกรผู้ผ่านการฝึกอบรมตามสภาพภูมินิเวศและภูมิสังคม เพื่อให้เกษตรกรสามารถปฏิบัติกิจกรรมตามองค์ความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมเพิ่มมากขึ้น พร้อมทั้งควรสนับสนุนการจัดหาวัตถุดิบและปัจจัยการผลิตที่จำเป็นต่อการปฏิบัติกิจกรรมในขั้นเบื้องต้นให้แก่เกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมตามความเหมาะสม และควรมีการติดตามเพื่อรับทราบปัญหา อุปสรรค และให้ความช่วยเหลือแก่การเกษตรกรให้สามารถนำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรม

ไปปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดควรเป็นหน่วยงานอำนวยความสะดวกในพื้นที่ชุมชนเพื่อประสานความช่วยเหลือกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งด้าน การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศและภูมิสังคม การต่อยอดเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และการจัดหาปัจจัยการผลิตที่จำเป็นต่อการปฏิบัติกิจกรรมของเกษตรกร

4) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรประสานงานความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษาในแต่ละพื้นที่/ จังหวัด และศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ในการดำเนินการศึกษาวิจัยต่อยอดองค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศและภูมิสังคมทางการเกษตร สิ่งแวดล้อมเทคโนโลยี และสนับสนุนการนำเสนอผลงานการศึกษาวิจัยดังกล่าวต่อสาธารณะชน เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้นำไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ พร้อมทั้งควรประสานความร่วมมืออย่างบูรณาการกับสถาบันทางการศึกษาในการนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัย พัฒนาเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนเพื่อเป็นประโยชน์ต่อเยาวชนและเกษตรกรในระบบการศึกษาในระบบและนอกระบบ

5) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรให้ความสำคัญต่อพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกร เนื่องจากปัจจุบันเกษตรกรรุ่นใหม่มีแนวโน้มมีพื้นที่ทำการเกษตรลดน้อยลงหรือขาดพื้นที่ทำการเกษตร เห็นได้จากผลการศึกษาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 พบว่าเกษตรกรที่ทำการศึกษามีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัดและจะต้องถูกแบ่งแยกที่ดินให้แก่บุตรหลานในอนาคตจะส่งผลกระทบต่อปัญหาการมีพื้นที่ทำการเกษตรที่มีจำกัดหรือขาดพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกรรุ่นใหม่ ดังนั้น สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จึงควรสร้างต้นแบบ (Model) ในการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่เกษตรกร/ เกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัดให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ พร้อมทั้งสนับสนุนให้เกษตรกรที่มีพื้นที่จำกัดมีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและจำหน่ายผลผลิตอย่างยั่งยืน สำหรับเกษตรกร/ เกษตรกรรุ่นใหม่ที่ขาดพื้นที่ทำการเกษตร สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ควรประสานงานความร่วมมือกับสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อจัดหาหรือจัดสรรพื้นที่สำหรับทำการเกษตรให้กับเกษตรกร/ เกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีความมุ่งมั่นจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพื่อให้เกษตรกร/ เกษตรกรรุ่นใหม่สามารถพึ่งพาตนเองและผลิตทางการเกษตรตามที่ได้รับแนวทางจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้อย่างยั่งยืนต่อไป

6) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยการสนับสนุนนโยบายการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายตามแนวทางการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ พร้อมทั้งสนับสนุนองค์ความรู้ แนวทางการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดหาวัตถุดิบ และการส่งเสริมปัจจัยการผลิต เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน และเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การวิเคราะห์สภาพปัญหาพร้อมกันและจัดทำแนวทางพัฒนาชุมชน ทั้งนี้ เพื่อให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรทั้งวัตถุดิบ แรงงาน ทุน ที่มีอยู่ภายในชุมชนให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด และนำไปสู่การผลิต การแปรรูป การตลาด ร่วมกันอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

โดยหน่วยงานภาครัฐควรรักษาความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาศักยภาพและระดับความเข้มแข็งของกลุ่ม การสนับสนุนความรู้ทางวิชาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความต้องการของชุมชน เพื่อกลุ่มจะได้มีกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอนและยั่งยืนต่อไป

7) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรส่งเสริมและสนับสนุนให้ศูนย์เครือข่าย ปรชาญชาวบ้านเป็นศูนย์กลางการผลิตพืชผลทางการเกษตรที่ปลอดภัย โดย

- ส่งเสริมให้ศูนย์เครือข่ายปรชาญชาวบ้านเป็นศูนย์ถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และเป็น ต้นแบบในการผลิตพืชผลทางการเกษตรที่ปลอดภัยให้แก่คนในชุมชน พร้อมทั้งสนับสนุนให้เป็นสถานที่ รวบรวมผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคของกลุ่มเกษตรกร/ เครือข่ายผลิตพืชผลทางการเกษตรปลอดภัย เพื่อกระจายให้กับคนในชุมชนและสังคมภายใต้มาตรฐานที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน ซึ่งเป็นทั้งผู้ผลิต และผู้บริโภค

- สนับสนุนแนวทางการสร้างเครือข่ายความเชื่อมโยงระหว่างศูนย์เครือข่ายปรชาญ ชาวบ้านที่เป็นสถานที่ผลิตและรวบรวมพืชผลทางการเกษตรที่ปลอดภัย เพื่อให้สามารถแลกเปลี่ยนสินค้า เทคนิค/ องค์ความรู้ในการผลิต การบริหารจัดการ การกำหนดคุณภาพและราคาสินค้าร่วมกันตามความ เหมาะสม ทั้งนี้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรเป็นผู้สนับสนุนเทคโนโลยี การประชาสัมพันธ์การผลิต สินค้าการเกษตรให้เท่าทันกับสถานการณ์ พร้อมทั้งแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่เหมาะสม และแนวทาง ในการจัดทำตลาดชุมชน

8) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรเสริมสร้างศักยภาพในการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่ชุมชน โดยการสนับสนุนองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสมดุลอย่างยั่งยืนแก่ศูนย์เครือข่ายปรชาญชาวบ้าน เพื่อผลักดันให้เป็น ศูนย์กลางในการเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการทำการเกษตรที่เกื้อกูลต่อ ทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมทั้งสนับสนุนปัจจัยที่เอื้อต่อการปฏิบัติกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรบูรณาการการดำเนินงานร่วมกับศูนย์เครือข่าย ปรชาญชาวบ้านในการสร้างความรู้ ความเข้าใจในการจัดทำแผนอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมทั้งจัดเวทีให้แก่ชุมชนในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การวิเคราะห์ถึงปัญหาและแนวทางการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้เกิดความสมดุล อันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการพึ่งพาตนเอง ของคนในชุมชนได้อย่างยั่งยืน และนำไปสู่การลดปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม ฝนไม่ตกตามฤดูกาลในอนาคต

9) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรประสานความร่วมมือกับองค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ในการประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกระบวนการดำเนินงานของ โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปรชาญชาวบ้าน เพื่อเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาโครงการ พร้อมทั้งควรสนับสนุนการประชาสัมพันธ์โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปรชาญชาวบ้าน ทั้งวัตถุประสงค์ การดำเนินงาน โครงการและผลการดำเนินงาน โครงการ ผ่านสื่อต่าง ๆ ที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้ทุกพื้นที่

เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกและสร้างความตระหนักถึงวิธีการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นการเผยแพร่แนวทางการดำเนินงานให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและองค์กรต่าง ๆ เพื่อประสานความร่วมมือในการพัฒนาการดำเนินกิจกรรมของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน และกลุ่มเกษตรกรให้ขับเคลื่อนไปได้ดียิ่ง

9.2 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับของเกษตรกรผู้ผ่านการฝึกอบรมในการนำนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ พร้อมทั้งศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการประสบความสำเร็จในการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรผู้ผ่านการฝึกอบรม เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาให้เกิดการยอมรับ การใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม และพัฒนาการดำเนินงานของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร และชุมชนอย่างแท้จริง

2) ควรศึกษาด้านแบบหรือแบบจำลอง (Model) ในการดำเนินงานของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จในแต่ละภูมิภาคที่มีลักษณะภูมิสังคมและภูมินิเวศแตกต่างกัน เพื่อนำผลจากการศึกษามาเป็นต้นแบบในการพัฒนากระบวนการส่งเสริมศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

3) ควรศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินชีวิตตามแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมจากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศเกษตรภายในชุมชน โดยในการศึกษาผลกระทบดังกล่าวเป็นการเก็บข้อมูลสภาพแวดล้อมด้านต่าง ๆ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลก่อนและหลังการนำแนวคิดและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ

4) ควรศึกษาความคุ้มค่าของงบประมาณที่ใช้ในการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน โดยการประเมินค่าตอบแทนจากการลงทุน (Return on Investment: ROI) เพื่อเปรียบเทียบการใช้งบประมาณโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านกับผลกระทบที่เกิดขึ้นทางด้านเกษตร สังคม และสิ่งแวดล้อม อาทิเช่น เงินออมสะสม ผลรวมของรายจ่ายในครัวเรือนที่ลดลงและรายได้ในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น มูลค่าเพิ่มของผลผลิตที่เป็นผลมาจากทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น เป็นต้น